

بررسی مولفه‌های طراحی مبتنی بر دستاوردهای روان‌شناسی محیطی در خوابگاه‌های دانشجویی با هدف افزایش حس تعلق به مکان در بین دانشجویان

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۲۸

کد مقاله: ۱۳۳۳۴

فرزانه فنایی^۱، رامتین مرتهب^{۲*}

چکیده

بیشتر افراد در مقطعی دانشجوی بوده‌اند و اگر به دانشگاهی میرفته که از شهر خود دور می‌مانند درگیر مسکن دانشجویی و معضلات آن میشوند؛ دانشجویان جمعیت کثیری از کل جوانان ایران را تشکیل میدهند و همواره جز قشر در معرض خطر به حساب می‌آیند از طرفی دانشگاه‌ها تاسیس میشوند بدون آنکه خوابگاه‌ها یا پانسیون‌هایی برای اسکان و آسایش دانشجویان در نظر گرفته شود ساکنین خوابگاه‌های دانشجویی علاوه بر دستیابی به تجارب جدید در تعامل با دیگران از محیط خوابگاه همچون خانه عملکرد تامین حریم شخصی خود را انتظار دارند هدف از این پژوهش بررسی دستاوردهای روان‌شناسی محیطی و تاثیر آن بر طراحی خوابگاهی است که دانشجویان در آن حس تعلق داشته و خوابگاه را همچون خانه خود بدانند. در این پژوهش ابتدا به تعریف برخی از شاخصه‌های روان‌شناسی محیطی از جمله خلوت، ازدحام و فواصل مختلف در ارتباط با تعامل افراد پرداخته سپس به تعریف حس مکان، چگونگی شکل‌گیری این حس و راهکارهای افزایش حس تعلق به مکان در طراحی خوابگاه پرداخته شده است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی به تبیین نسبت میان مولفه‌های روان‌شناسی محیطی در ایجاد حس تعلق به مکان می‌پردازد.

واژگان کلیدی: خوابگاه، روان‌شناسی محیطی، خلوت، ازدحام، حس تعلق به مکان

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه اشرافی اصفهانی.

۲- استادیار و عضو هیئت علمی، دانشگاه اشرافی اصفهانی.

خوابگاه صرفاً فضایی برای خوابیدن نیست، کانون بحث مطالعه و تبادل نظر است میتوان خوابگاه را ادامه آموزشی که در دانشگاه اتفاق می افتد دانست بنابراین جو آموزشی موجود در خوابگاه یکی از پتانسیل هایی است که از طرق مختلف میتوان از این پتانسیل در راستای بهبود کیفیت زندگی خوابگاهی بهره جست خوابگاه نه تنها باید مکان مطلوبی برای خوابیدن باشد بلکه باید موقعیت مناسبی جهت رشد فردی و تحصیلی دانشجویان را فراهم آورد. (یحییری، مدنی، ۱۳۹۴). برای بسیاری از دانشجویان، ورود به دانشگاه آغاز مرحله جدیدی از زندگی بوده و تجربه زندگی خوابگاهی، تجربه متفاوتی در نحوه سکونت محسوب میشود. امروزه خوابگاه های دانشجویی اغلب توانایی برطرف کردن بسیاری از نیازهای کیفی را ندارند. در این خوابگاه ها عرضه فعالیت های متعارض وجود دارد، لذا امکان اعمال کنترل و مدیریت بر تعاملات با دیگران از اولویت های اصلی در میان دانشجویان است. (بیگ زاده، شهرکی امیدواری، ۱۴۰۱: ۱). انسان همیشه تعاملی تنگاتنگ با محیط پیرامون خود داشته و نقش موثری در شکل دهی به آن ایفا کرده است. بشر امروز با رشد زندگی شهری و وابستگی به زندگی ماشینی، از درک احساس و عواطف محیط پیرامون و آسایش حاصل از کیفیت های موجود در محیط طبیعی دور شده است. همین امر منجر به بروز مشکلات عدیده ای شده که در راستای برطرف نمودن مسائل دانش های نوینی مانند روان شناسی محیطی و روان شناسی احساس و ادراک در جوار علوم انسان شناسی، جامع شناسی و دیگر دانش های مشابه مطرح شده اند. محوریت بحث این دانش ها بر نحوه ادراک انسان از محیط و ارتقاء کیفیت این ادراک است. (سلامی، سوهانگر، ۱۳۹۲: ۲). مکان عنصر اصلی هویت ساکنان آن است. انسان با شناخت مکان میتواند به شناخت خود نایل شود حس مکان ترکیبی است پیچیده از معانی، نمادها و کیفیت هایی که شخص یا گروه به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه از فضا یا منطقه ای خاص ادراک میکنند. حس مکان نه فقط باعث هماهنگی و کارکرد مناسب فضای معماری و انسان است بلکه عاملی برای احساس امنیت، لذت و ادراک عاطفی افراد نیز می باشد و به هویتمندی افراد و احساس تعلق آنها به مکان کمک میکند در یک نگاه کلی باید حس تعلق را یکی از جنبه های حس مکان دانست. حس مکان چیزی است که توسط فرد از محیط شناسایی میگردد و خود به سه جنبه «هویت مکان» «تعلق به مکان» و «مکان» تقسیم می شود. (بیگ زاده، شهرکی امیدواری، ۱۴۰۱: ۵). دانشجویان، اولیا و مربیان انتظار دارند که خوابگاه ها فضاهای اجتماعی و خصوصی مناسب، محرمیت و خلوت شخصی بدون ایزوله کردن همراه با بیشترین انعطاف پذیری را برای دانشجویان فراهم آورد. نحوه قرار گرفتن اتاق ها، نحوه برخورد با فضای عمومی میتواند ابزارهای مناسبی برای رسیدن به این اهداف باشد در واقع اینها مواردی است که در مباحث روان شناسی محیطی با معیارهای خاصی همچون خلوت، فضای شخصی و رفتار قلمروپایی تعریف میشوند. (یحییری، مدنی، ۱۴۰۱) با توجه به کارکرد حائز اهمیت خوابگاه بر سلامت جسم و روح دانشجو و نتیجتاً پیشرفت علمی او در جامعه به دنبال طراحی خوابگاهی هستیم مختص دانشجویان که علاوه بر تامین کلیه نیازهای او مطابق با اصول روان شناسی محیطی باشد که تأثیری مستقیم بر سلامت روحی دانشجویان دارد و هم چنین با تعریف مکان و شناخت دقیق آن مکانی با هویت طراحی شود تا دانشجویان در آن احساس تعلق کنند.

۲- روش تحقیق

پژوهش حاضر بر مبنای روش توصیفی تحلیلی است. نحوه ی جمع آوری داده ها به صورت اسنادی، کتابخانه ای و با استفاده از منابع الکترونیکی می باشد. در پژوهش حاضر ابتدا پارامترهای مربوط به خوابگاه، روان شناسی محیطی و راه های افزایش حس تعلق به مکن بررسی شده سپس با تحلیل اطلاعات پارامترهای روان شناسی محیطی در خوابگاه به ترتیب اهمیت طبقه بندی شده اند.

۳- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق

با توجه مطالعات گوناگونی که پیرامون خوابگاه های دانشجویی انجام شده است، میتوان آنها را به سه دسته کلی بخش نمود: برخی از پژوهش ها به مشکلات و هنجارهای زندگی در خوابگاه با محوریت فرد و زندگی شخصی وی اختصاص دارند در برخی دیگر از پژوهش ها به این اشاره دارد که؛ عمده مشکلات دانشجویان غیربومی در سه طبقه کلی «مدیریت»، «فردی»، «امکانات خوابگاه» تقسیم و آسیب های زندگی دانشجویی را در چهار طبقه جسمانی، روانی، ناهنجاری های اخلاقی - رفتاری - تحصیلی شناسایی و طبقه بندی نموده اند. (حائری، اسدپور، ۱۳۹۹). برخی دیگر از پژوهش ها شناخت ویژگی های محیطی را محور پژوهش خود قرار داده اند و شرایط زندگی در خوابگاه را سنجیده و توصیف نموده اند. (بهبهانی و همکاران، ۱۳۹۲). در این مطالعات ارزشمندی با رویکرد میان رشته ای، ابعاد رفتاری و کالبدی زندگی در خوابگاه را ارزیابی نموده و تاثیر این دو عامل را بر هم سنجیده اند و به نتایج سودمندی دست پیدا کرده اند. قبادیان و کاملنیا سال ۱۳۹۵ به این نتیجه رسیده اند که محیط خوابگاه در

یک دانشگاه چند فرهنگی (بین المللی) بایستی به گونه ای طراحی شود که بتواند تعاملات بینا فرهنگی دانشجویان بین الملل را حمایت و فضایی برای گرد هم آمدن فرهنگ های مختلف تعبیه کند. خوابگاه های اولیه در کشورهای پیشرفته، شامل منازل قدیمی بوده که در اختیار دانشجویان قرار داده می شده است با پیشرفت زمان و تکنولوژی معماری، خوابگاه ها ی جدیدی برای دانشجویان طراحی شد. به طور کلی این خوابگاه ها از ابتدا تا امروز چهار نوع را شامل می شود: ۱- خانه های کوچک ۲- خانه های بزرگ ۳- خوابگاه به فرم خوشه ای ۴- خوابگاه به فرم راهروی؛ اما طراحی خوابگاه های فوق در بسیاری از موارد با در نظر گرفتن مسایل اقتصادی جامعه انجام می شده است که در کمترین فضا بیشترین افراد را قرار دهند بدون آنکه تاثیر چنین محیط هایی را بر فاکتورهای روحی عاطفی و عملکردی دانشجویان در نظر داشته باشند. همین امور باعث اختلال در محدوده های خلوت شخصی و قلمرو انسانی می گردد و نارضایتی آنان را از محیط زندگیشان به دنبال دارد. در سی سال گذشته در مورد تاثیر شرایط محیطی معماری خوابگاه های دانشجویی بر روی رفتارهای روانی و عاطفی و عملکردهای تحصیلی دانشجویان مطالعه چندانی انجام نشده است. با توجه یا به اینکه عده کثیری از دانشجویان غیر بومی بوده و از خوابگاه استفاده می کنند بررسی تاثیرات زندگی خوابگاه و تاثیر نوع خوابگاه از لحاظ معماری و روانشناسی می تواند با ارزش باشد که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است. (بهبهانی و همکاران، ۱۳۹۰).

۴- مبانی نظری

بنا به ماهیت موضوع پژوهش، بحث نظری در زمینه تعریف خوابگاه و هم چنین بسط و گسترش مفهوم روان شناسی محیطی و یافته های به دست آمده از آن و نحوه تعامل این یافته ها و تاثیر آن بر حس تعلق بر مکان ضرورت دارد به هر یک از این مفاهیم اجمالا پرداخته شود.

۴-۱- تعریف خوابگاه

به طور معمول و سنتی، خوابگاه به ساختمان یا مجموعه مسکونی اطلاق می شود که از طرف دولت و سازمان های مسیول و یا به بخش خصوصی به منظور تامین مسکن و حداقل تاسیسات و تجهیزات مسکونی مورد نیاز برای زندگی افرادی در گروه های مشخص و به صورت موقت تهیه و تامین گردد. نوع خوابگاه و کیفیت و کمیت ارائه خدمت بنا بر اهداف برنامه شامل طیف بسیار وسیعی می شود که حداقل آن تامین سرپناه و ایجا فضای منحصر به خواب استفاده کننده و حداکثر آن نیز تهیه آپارتمان هایی کاملا مبله با تجهیزات و تاسیسات و کلیه خدمات جانبی می باشد. (مشاور پیراز، ۱۳۷۱: ۴). خوابگاه های اولیه در کشورهای پیشرفته، شامل منازل قدیمی بوده که در اختیار دانشجویان قرار داده شده است. با پیشرفت زمان و تکنولوژی معماری خوابگاه های جدیدی برای دانشجویان طراحی گردید. به طور کلی این خوابگاه ها از ابتدا تا به امروز ۴ نوع را شامل می شود: ۱- خانه های کوچک، ۲- خانه های بزرگ، ۳- خوابگاه ها به فرم خوشه ای، ۴- خوابگاه ها به فرم راهروی، اما طراحی خوابگاه های فوق در بسیاری از موارد با کمترین فضا بیشترین افراد را قرار میدهد بدون آنکه تاثیر چنین محیط هایی را بر فاکتورهای روحی، عاطفی و عملکردی دانشجویان در نظر داشته باشند. همین امور باعث اختلال در محدوده های خلوت شخصی و قلمروانسانی و حس تعلق به مکان شده است.

۴-۲- علل سکونت دانشجویان در خوابگاه

به طور کلی برخی علل سکونت دانشجویان در خوابگاه را به صورت زیر میتوان خلاصه نمود:

۱. دوربودن از خانواده و بعد مسافت بین دانشگاه و محل سکونت خانواده
۲. عدم امکان و مشکل بودن تهیه مسکن به صورت انفرادی برای دانشجویان
۳. تمایل دانشجویان به گذراندن اوقات فراغت با همسالان
۴. اختصاصی بودن ساختمان و تعلق آن به یک گروه از دانشجویان
۵. تمایل دانشجویان به استقلال و دور بودن از کانون حمایت کننده خانواده که معلول شرایط روحی جوانان در سنین دانشجویی و تحصیل می باشد.
۶. به وجود آمدن حس همکاری و کارگروهی که خود به خود در اثر سکونت در خوابگاه های دانشجویان به وجود می آید.

۳-۴- روان‌شناسی محیطی

روان‌شناسی تحت عنوان علم النفس با اخلاق بیش از هزار سال به عنوان یکی از شاخه‌های اصلی فلسفه در مراکز علمی ایران تدریس شده است. رازی و ابن‌سینا و ناصر خسرو تا ملاصدرا کمتر متفکری را سراغ داریم که در آثار خود به این علم نپرداخته باشد. در آثار این دانشمندان نه تنها مباحث روانشناسی مانند احساس، ادراک، عاطفه، تخیل و توانایی ذهنی مورد بحث قرار گرفته بلکه حتی با روش‌های تمثیلی و شبیه‌تجربی در مورد نظریه‌های معارض در زمینه‌های احساس و ادراک با لذت و علم داوری شده است. روانشناسی را میتوان چنین تعریف کرد؛ بررسی علمی رفتار و فرایندهای ذهنی این تعریف موضوع‌های بسیار بسیار متنوعی را در برمی‌گیرد. روان‌شناسی محیطی گرایش نسبتاً جدید در روانشناسی است که به بررسی تاثیر متقابل رفتار و محیط میپردازد. هلیاچ روانشناس آلمانی را به عنوان یکی از بنیانگذاران روانشناسی محیطی محسوب میکنند. او حدود صدسال پیش پژوهش‌های آزمایشگاهی را مورد نقد قرار داده و به بررسی شرایط محیط بر رفتار پرداخته است.

نظریه‌های هلیاچ و سایر پژوهشگران که بر تاثیر متقابل محیط و رفتار توجه داشته‌اند در دهه ۱۹۵۰ مورد توجه قرار گرفت و گرایش نوین یعنی روانشناسی محیطی پدید آمده به عبارتی معماری و علوم انسانی درگیر مسئله‌ی مشترکی شده بودند که در دهه ۱۹۵۰ به ائتلاف انجامید و حوزه‌ی علمی تازه‌ای با ویژگی‌های میان‌رشته‌ای از مشارکت روانی، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی و؛ که میتوان آنها را علوم رفتاری نامید و رشته‌ی کاربردی چون معماری و شهرسازی موجودیت پیدا کرد و مطالعه انسان در محیط واقعی هدف عمده آن معرفی شد (حمزه نژاد، ۱۳۸۹).

۴-۴- محیط

محیط مفهومی پیچیده و مرکب که دارای ابعاد گوناگونی است داده‌های فضایی، جنبه‌های اجتماعی، فرهنگی، فیزیکی، معماری، نمادی، تاریخی و زیستی از ابعاد مهم محیط به شمار می‌رود. رفتار انسان را نمیتوان بدون توجه به شرایط محیطی و جداگانه مورد بررسی قرار داد. (مرتضوی، ۱۳۶۷) محیط نقش اساسی در شکل‌گیری احساس و ارزش‌ها و توانمند ساختن افراد و گروه‌های گوناگون ایفا میکنند. روانشناسی محیطی بطور خلاصه به مطالعه‌ی نوع و نحوه تعامل انسان‌ها با فضای فیزیکی پیرامونی میپردازد. به بیان دیگر، روان‌شناسی محیطی شاخه‌ای از روانشناسی است که به بررسی نوع رابطه‌ی فرد با محیط می‌پردازد. (راسل و استاد گراس، ۱۹۸۷)

۵- دستاوردهای روان‌شناسی محیطی

۱-۵- خلوت

التمن خلوت را فرایند تنظیم مرز افراد میدانند که به واسطه‌ی آن فرد یا گروه بر تعامل خود با دیگران نظارت میکنند به اعتقاد او در گذشته فرایند متشکل از حذف و کناره‌گیری به شمار میرفت و معنای خود را یدک میکشید اما از دیدگاه آلتمن خلوت فرایند نظارت بر مرز متغیر خود و دیگری است که گاهی در آن فرد یا گروهی میخواهد از دیگران جدا باشد و گاهی میخواهد با دیگران پیوند داشته باشد.

وستین چهار خلوت به شرح زیر را تشخیص داده است:

- انزوا: آزاد بودن از مشاهده توسط دیگران
- فرایت: معاشرت با فردی دیگر و رها بودن از محیط خارج
- گمنامی: ناشناخته بودن در میان جمع
- مدارا: به کار گرفتن موانع روانشناختی برای کنترل مزاحمت‌های ناشناخته

فرد یا گروه بر پایه‌ی تجربه‌های گذشته خود، امکانات وابسته به جایگاهی که جای گرفته‌اند و همچنین خلق قوی شخصی شان سازکاری را به کار می‌گیرند تا مرز میان خود و دیگران را تنظیم کنند و به اندازه دلخواه خلوت دست یابند او فضای شخصی را یکی از سازکارها می‌داند که فرد را توانا می‌سازد تا فاصله و جهت‌گیری خود را نسبت به دیگران جابه‌جا کند (آلتمن، ۱۳۸۲).

خلوت فرایند تنظیم مرز میان افراد است و چگونگی تعامل فرد با دیگران را مشخص میکند این فرایند تا حدی به خاصیت تراوایی غشای سلولی شباهت دارد. فرد یا گروه گاه بر داده‌های خارجی راه می‌گشاید و آنها را دریافت می‌کند و گاهی نیز راه بر محیط بیرون می‌بندد و هر گونه تماسی را قطع می‌کند.

دو جنبه مهم این مقوله، خلوت مطلوب و خلوت کسب شده است خلوت مطلوب میزان آرمانی تعامل با دیگران است و خلوت کسب شده میزان واقعی تعامل با دیگران، حالت بهینه خلوت وقتی حاصل می‌شود که این دو میزان با هم برابر باشند؛ اما اگر

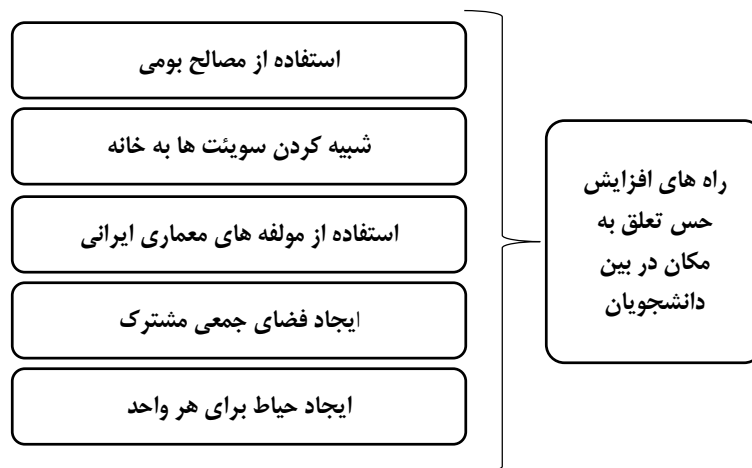
خلوت کسب شده کمتر یا بیشتر از خلوت مطلوب باشد (ارتباط خیلی زیاد یا خیلی کم) آنگاه حالت تعادلی فرد از بین می رود. نوع و میزان خلوت مطلوب، به الگوی جاری فعالیت زمینه فرهنگی و شخصیت و انتظارات فردی وابسته است. (لنگ ۱۳۸۸).

۵-۲- ازدحام

خلوت بیش از اندازه به احساس انزوای اجتماعی و خلوت کم به احساس ذهنی ازدحام منجر می شود و به دلیل محدود ساختن استقلال و بیان فردی موجب فشار عصبی می شود و زمینه های برقراری ارتباط دلخواه را مشکل می کند. ازدحام یا تراکم جمعیتی که معمولا با میزان جمعیت در واحد سطح مثل نفر در هکتار اندازه گیری میشود متفاوت است. ازدحام با احساس عدم کنترل بر محیط همراه است و تحت تاثیر ادراک فرد بر میزان کنترلی است که دیگران بر مزاحمت های خود دارند. ازدحام به دلیل ربط مستقیم به فشار اجتماعی موجب رفتارهای منفی می شود. قرارگاه ها یا مکان های رفتاری نباید بیش از اندازه شلوغ باشند. به این معنا که تعداد افراد باید با الگوی جاری رفتار تناسب داشته باشند و مردم باید فضای شخصی و کافی و کنترل قلمرویی دلخواه خود را داشته باشند.

۵-۳- حس تعلق به مکان

مکان عنصر اصلی هویت ساکنان آن است. انسان با شناخت مکان می تواند به شناخت خود نایل شود. حس مکان ترکیبی است پیچیده از معانی، نمادها، کیفیت ها که شخص به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه از فضا یا منطقه ای خاص ادراک میکند. حس مکان نه فقط باعث هماهنگی و کارکرد مناسب فضای معماری و انسان است بلکه عاملی برای احساس امنیت، لذت و ادراک عاطفی افراد نیز می باشد و به هویت مندی افراد و احساس تعلق آن ها کمک میکند؛ در یک نگاه کلی باید حس تعلق را یکی از جنبه های «حس مکان» دانست. حس مکان چیزی است که توسط فرد از محیط شناسایی میگردد و خود به سه جنبه «هویت مکان»، «تعلق به مکان»، «وابستگی مکان» تقسیم میشود و هویت مکان مجموعه احساساتی است که به واسطه یک فرد نسبت به یک مکان معنا و هدفی می بخشد. درباره وابستگی باید گفت که این جنبه از حس مکان به میزان پاسخگویی محیط در برطرف کردن نیازهای فرد می پردازد؛ بنابراین تعلق به مکان که بر پایه حس مکان به وجود می آید فراتر از آگاهی از استقرار در یک مکان است این حس به پیوند فرد با مکان منجر میشود و در آن خود را جزئی از مکان می داند و بر اساس تجربه های خود از نشانه ها، معانی، عملکردها و شخصیت نقشی برای مکان در ذهن خود متصور می سازد و مکان برای او قابل احترام می شود. این حس انگیزه لازم برای ماندگاری فرد در محیط را به وجود می آورد.

نمودار ۱- راه های افزایش حس تعلق به مکان در بین دانشجویان

۶- نتیجه گیری

بر اساس یافته های بدست آمده می توان استدلال کرد که با مطالعه پیرامون دستاوردهای روان شناسی محیطی و هم چنین حس تعلق به مکان میتواند خوابگاهی طراحی کرد که دارای فضاهایی مورد نیاز دانشجو های غیر بومی بوده هم چنین جذابیت های معماری از حیث مسائل زیباشناسی و عملکردی و سازگار با اصول روان شناسی محیطی باشد. تا بتواند به سلامت جسم و روح

دانشجو و توسعه در زمینه های علمی اقتصادی و تربیتی جامعه کمک کرد و هم چنین محیطی را طراحی نمود که همسو با ارزش ها و فرهنگ و خاطرات دانشجو باشد تا در آن احساس وابستگی و تعلق به مکان داشته باشد و خوابگاه را خانه ی خود بداند.

منابع

۱. حیدری، علی اکبر، مطلبی، قاسم، نکویی مهر، فاطمه، ۱۳۹۲، بررسی ارتباط میان دو مفهوم حس مکان و دل بستگی به مکان در خوابگاه دانشجویان، نشریه هنرهای زیبا، دوره 19، شماره 1، بهار 1393
۲. صفری کردی، آرش، ۱۳۹۴، طراحی شهرک دانشجویی با رویکرد معماری پایدار در منطقه سواد کوه مازندران.
۳. ذکری، عباس، جمال زاده، سمانه، ۱۳۹۶، ارزیابی عوامل حس تعلق به مکان در بهبود کیفیت ساکنان خانه سالمندان، نشریه معماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره 25
۴. قنبریان، راحله، بامداد، علی، ایمانی، مهدی، ۱۳۹۹، تبیین مولفه های حس مکان با رویکرد روان درمانی افسردگی تحلیل چرخکار، شقایق، بیگ زاده شهرکی، حمید رضا، امیدواری، سمیه، ۱۴۰۱، تاثیر عرصه های زندگی خصوصی بر حس تعلق به مکان در طراحی سکونتگاه های دانشجویی، مورد مطالعاتی: خوابگاه های دانشگاه یزد، نشریه معماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره ۴۱.